

Andrzejewski, Jerzy / Dąbrowski, Józef

Między papiernictwem a bibliofilstwem, Jadwidze Siniarskiej-Czaplickiej : in memeoriam

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 42/2, 105-126

1997

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Józef Dąbrowski, Jerzy Andrzejewski
(Łódź)

MIĘDZY PAPIERNICTWEM A BIBLIOFILSTWEM: JADWIDZE SINIARSKIEJ-CZAPLICKIEJ – IN MEMORIAM*

„But when thou hast proved a man to be honest, lock him up in thine heart as a treasure; regard him as a jewel of inestimable price.”

[Ale gdy przekonasz się o prawości człowieka, to zachowaj go w swym sercu jako skarb; uważaj go za klejnot o wartości nie dającej się wycenić.]

Unto Thee I Grant...

Jadwiga Siniarska-Czaplicka rozpoczyna swoje wspomnienia – *Jak zostałam historykiem papiernictwa* – następującą refleksją: „Myślę, że o osiągnięciach życiowych każdego człowieka decydują tak jego charakter, zdolności, atmosfera domu, wykształcenie, jak tzw. „wypadki losowe”, które szczególnie w naszym kraju potrafią zniweczyć wszystkie możliwości, jak również stworzyć bardzo korzystne warunki do ich realizacji.” A zakończyła to wprowadzenie zdaniem „[...] z następnej pracy w handlu zagranicznym, skąd zapewne ze względu na moje pochodzenie [ziemiańskie], a również i postawę życiową [wobec ówczesnego reżimu], zostałam na początku 1949 r. zwolniona i teraz rozumiem, że jak zawsze w moim życiu Opatrzność nade mną czuwała, bowiem związałam się z przemysłem papierniczym i weszłam »na drogę papieru«”¹.

Przypomnijmy zatem pokrótce Jej dochodzenie do historii papieru, której badanie wypełniło Jej naukowe *curriculum vitae*².

Ryc. 1. Doc. dr hab. Jadwiga Siniarska-Czaplicka
(1913–1986)

Urodziła się w dniu 23 września 1913 roku w Jasieniu na Kujawach, w rodzinie Dunin-Wąsowiczów pieczętujących się herbem Łabędź³. Była córką Hipolita Dunin-Wąsowicza, ziemianina, wykształconego w Uniwersytecie Jagiellońskim rolnika, oraz jego żony Heleny, z domu Doruchowskiej. Naukę podjęła w 1926 roku, kiedy wyjechała do Nowego Sącza i zamieszkała w internacie Sióstr Niepokalanek, kształcąc się w Gimnazjum im. Królowej Korony Polskiej, w którym w 1931 roku uzyskała świadectwo dojrzałości. Jak później wspominała: „Z całą pewnością miał wpływ na całe moje życie pięcioletni pobyt w »Białym Klasztorze« SS. Niepokalanek w Nowym Sączu. Dnie wypełnione regularnymi zajęciami, a tak przyjemne”⁴.

W latach 1931–1932 kształciła się w Ecole Sociale w Ixelle, na przedmieściu Brukseli. Ten pobyt w Belgii po latach oceniła następująco: „Uczyłam się jak

Ryc. 2. Filigran (1:1) przedstawiający herb Łabędź, pochodzący z nie zlokalizowanej papierni w okolicach Krakowa, który został odnaleziony przez Jadwigę Siniarską-Czaplicką w papierze rękopisu z 1596 r.

wariatka, by być pierwszą i figurować na czele listy, która była wywieszana w pięknej ramie w hallu przez cały następny rok. Prawie wszystkie wykłady przydały mi się w dalszym życiu jako historykowi papiernictwa...”⁵.

Za namową ojca w 1932 roku zapisała się na Wydział Prawa Uniwersytetu Warszawskiego, gdzie studiowała pod kierunkiem tak wybitnych profesorów jak: J. Rafacza, I. Łysakowskiego, E. Jarry, K. Lutostańskiego, R.E. Rybarskiego⁶. Ale studiów tych nie ukończyła, przerywając je w 1935 roku. Rok wcześniej wyszła za mąż za Kazimierza Siniarskiego-Czaplickiego, właściciela dość dużego i uprzemysłowionego majątku ziemskiego Borzym na Kujawach. Pomagała usilnie małżonkowi w prowadzeniu tego majątku, o czym później tak napisze: „Przez pięć lat studiowałam rolnictwo, ogrodnictwo, hodowlę karakułów, rodziłam i wychowywałam troje dzieci [dwóch synów i córkę]. Lecz również musiałam załatwiać różne

sprawy urzędowe, a więc odwiedzać hipoteki, urzędy skarbowe, banki, urzędy gminne itp., to też w 30 lat później miało zaowocować⁷.

Małżeństwo trwało zaledwie pięć lat. Na początku drugiej wojny światowej na ziemiach wschodnich zginął Jej mąż, a ona sama z trojgiem maleńkich dzieci (w wieku lat trzech, dwóch, oraz trzech miesięcy) zostaje w dramatycznych okolicznościach wysiedlona z Borzymia, aby już nigdy tam nie wrócić. Część okupacji spędziła pod Warszawą (w Kozarach), ciężko pracując fizycznie jako ogrodniczka. Boleśnie przeżyła utratę ojca, aresztowanego przez Gestapo, a następnie wywiezionego z Pawiaka do obozu koncentracyjnego na Majdanku. Krótko rezydowała w majątku Wiry, skąd ucieka przed nową władzą. Zakończenie wojny zastaje Ją w Siedlcach, gdzie podejmuje pracę w Prokuraturze Sądu Specjalnego. Wraz z sądem, w którym pracowała w charakterze maszynistki, przenosi się w lutym 1945 roku do Łodzi, wiążąc się z tym miastem do końca swoich dni.

Reforma rolna pozbawiła Ją (jak wielu innych) majątku, bez żadnej rekompensaty. W latach 1945–1949 kierowała Działem Ogólnym w Biurze Eksportowym Centrali Eksportowo-Importowej Przemysłu Włókienniczego. Usunięcie Jej z tej pracy było wynikiem postępującej sowietyzacji życia w Polsce, forsującej tzw. „ideę walki klas”. Przyjazną dłoń wyciągnęła wówczas dr Jadwiga Marchlewska, zatrudniając Ją z dniem 1 czerwca 1949 roku na etacie bibliotekarskim w Centralnym Laboratorium Celulozowo-Papierniczym. Z końcem 1951 roku zostało ono przekształcone w Instytut Celulozowo-Papierniczy (ICP), który oficjalnie z dniem 1 stycznia 1952 r. rozpoczął działalność pod tą nazwą, z dr Marchlewską (od 1954 r. z tytułem profesora) jako dyrektorem naczelnym.

Praca Jadwigi Siniarskiej-Czaplickiej w bibliotece ICP, gromadzącej specjalistyczne książki oraz czasopisma z dziedziny szeroko pojmowanego papiernictwa (także i jego historii), stanowi punkt wyjściowy naukowej biografii, zapoczątkowując Jej poważne zainteresowanie się papiernictwem, a zwłaszcza jego historią. I znów, jak sama twierdzi, Opatrzność kieruje Ją na studia bibliotekoznawcze w Uniwersytecie Łódzkim. Tam, pod opieką wybitnego historyka, badacza życia i twórczości Joachima Lelewela, a zarazem wytrawnego bibliologa – profesor Heleny Więckowskiej (1897–1984), Jadwiga Siniarska-Czaplicka zdobyła pogłębioną wiedzę księgoznawczą, ukierunkowaną na historię papieru, której rezultatem była praca magisterska pt. *Historia papieru w Jeziornie do 1939 roku*, obroniona w 1958 roku⁸.

W owym czasie Łódź była stolicą polskiego papiernictwa oraz księgoznawstwa. W Uniwersytecie Łódzkim zainteresowania historyczne papierem wiązały się z historią książki, a w Instytucie Celulozowo-Papierniczym prace te dotyczyły historii oraz techniki papiernictwa. W ICP, obok prof. J. Marchlewskiej, poważne zainteresowania historią papiernictwa wykazywali doc. Kazimierz Sarnecki oraz prof. Andrzej Winczakiewicz, a wydawany przez nich „Przegląd Papierniczy” (od

1945 r.) zawsze przyjaźnie udzielał swoich łamów pracom poświęconym dawnemu papiernictwu.

Należałoby wspomnieć jeszcze inny aspekt życia intelektualnego ówczesnej Łodzi, który szybko przyciągnął uwagę Jadwigi Siniarskiej-Czaplickiej i spowodował Jej żywe zaangażowanie – to krąg łódzkich bibliofilów. Oni pierwsi w kraju podjęli udaną próbę instytucjonalnego zorganizowania ruchu bibliofilskiego, zakładając w 1958 roku Klub Miłośników Książki, przekształcony w 1967 roku w Łódzkie Towarzystwo Przyjaciół Książki. Jadwiga Siniarska-Czaplicka należała do grona współzałożycieli Klubu oraz jego najbardziej aktywnych członków. Przez kilka kadencji była członkiem Zarządu, a Jej zawsze otwarte i po staropolsku gościnne mieszkanie było miejscem spotkań i wieczorów towarzyskich bibliofilów. Już na początku 1959 roku Jadwiga Siniarska-Czaplicka wygłosiła w Klubie Miłośników Książki odczyt na temat: *O papierze czerpanym i znakach wodnych*, który był pierwszym z Jej później licznych prezentacji różnych aspektów historii papieru. Była Ona czynnym współorganizatorem wielu imprez bibliofilskich, w tym także promocji kolegów papierników: doc. Kazimierza Sarneckiego i dr Józefa Dąbrowskiego. Inspirowała oraz współredagowała i była autorką licznych druków bibliofilskich, powstałych w kręgach Łódzkiego Towarzystwa Przyjaciół Książki.

Pierwszą prawdziwie poważną i profesjonalną publikacją Klubu Miłośników Książki były Jej *Znaki wodne papierni Mazowsza 1750–1850*⁹, wydane w 1960 roku. Odnosząc się do tej bibliofilskiej edycji, Jadwiga Siniarska-Czaplicka napisała w swoich wspomnieniach: „Niezwykle cenną pomoc okazali mi Bibliofile Łodzi...”¹⁰. Opracowanie to, ujmujące wyniki rozległych badań historii papierni Mazowsza oraz ich filigranów, stanowiło Jej rozprawę doktorską, której promotorem był prof. Aleksander Birkenmajer. Obrona odbyła się w czerwcu 1961 roku na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Warszawskiego, na którym Jadwiga Siniarska-Czaplicka uzyskała stopień doktora nauk humanistycznych.

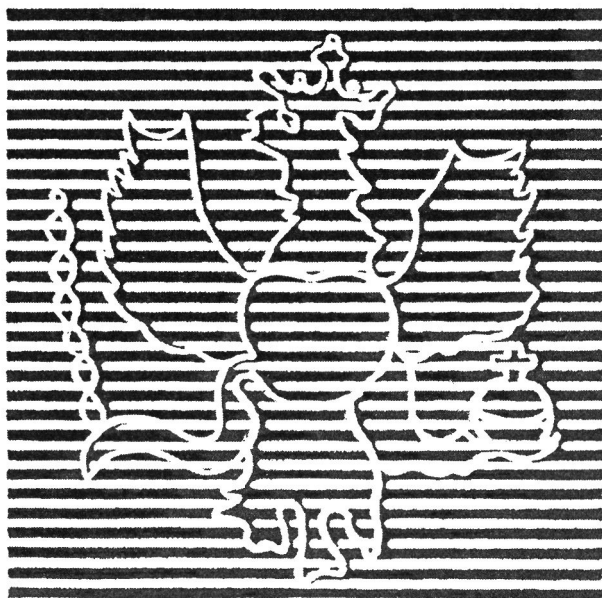
Wydarzenie to stanowiło cezurę znaczącą jej chwilowe odchodzenie od księgoznawstwa i ogniskowanie zainteresowań na historii papiernictwa. Wiązało się także z podjęciem współpracy z doc. Włodzimierzem Budką, wybitnym historykiem papiernictwa, a także jego małżonką, prof. Zofią Kozłowską-Budkową, również wybitnym historykiem i wydawcą źródeł¹¹.

Obok innych działań poświęconych dawnemu papiernictwu, Jadwiga Siniarska-Czaplicka kontynuowała badania historii papiernictwa środkowej Polski. Zaowocowały one pokaźnym studium zatytułowanym *Papiernictwo na ziemiach środkowej Polski w latach 1750–1850*¹², przyjętym jako rozprawa habilitacyjna. Kolokwium habilitacyjne odbyło się w dniu 11 kwietnia 1967 roku w Instytucie Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk w Warszawie i Jadwidze Siniarskiej-Czaplickiej nadano tytuł naukowy doktora habilitowanego.

W Instytucie Celulozowo-Papierniczym w Łodzi możliwości szerokiego rozwinięcia przez Jadwigę Siniarską-Czaplicką badań historii papiernictwa polskiego

Jadwiga Siniarska-Czaplicka

*Lnaki Wodne
Papierni Mazowsza
1750-1850*

Ł Ó D Ź

Ryc. 3. Okładka bibliofilskiej edycji (1960 r.)
pracy doktorskiej Jadwigi Siniarskiej-Czaplickiej.

i jego filigranów były ograniczone. Po części, ze względu na obowiązki związane z obsługą informacji naukowo-technicznej, a przede wszystkim na fakt, że stworzenie ośrodka, koncentrującego całą swoją działalność wokół tematyki historycznej wyraźnie wykraczało poza ramy działania tego Instytutu.

Marzeniem Jadwigi Siniarskiej-Czaplickiej było włączenie badania dziejów papieru w nurt działalności naukowej i dydaktycznej uczelni wyższej. Jako samodzielny pracownik nauki zyskała Ona życzliwe wsparcie ze strony prof. Heleny Więckowskiej, która zaproponowała kandydaturę Jadwigi Siniarskiej-Czaplickiej na stanowisko kierownika Międzywydziałowego Studium Bibliotekoznawstwa, organizowanego w Uniwersytecie Łódzkim. Niestety, władze partyjne uczelni oraz miasta sprzeciwiły się temu ze względu na opozycyjną działalność Jej zięcia. (Znacznie później, w latach 1975–1980, kiedy kierownikiem Katedry Bibliotekoznawstwa UŁ był już prof. Bolesław Świdorski, próbowała uruchomić Seminarium, a nawet Zakład historii papiernictwa przy tejże katedrze, ale i te zabiegi również się nie powiodły). W ten sposób została bezpowrotnie zaprzepaszczona szansa wprowadzenia do badań naukowych i dydaktyki wyższej uczelni tematyki dawnego papiernictwa pod kierownictwem Jadwigi Siniarskiej-Czaplickiej.

Rozstrzygający głos należał jednak do przemysłu papierniczego, w którym ceniono Jej prace z dziejów papieru oraz działalność w informacji naukowo-technicznej. Jej starania o pomoc w Ministerstwie Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego, któremu wtedy przemysł papierniczy podlegał, nie pozostały bez odzewu. Minister Roman Gesing doprowadził do uzyskania dla Jadwigi Siniarskiej-Czaplickiej etatu w Instytucie Historii Kultury Materialnej PAN, w którym się habilitowała.

Było to rozwiązanie najszcześniejsze z wówczas możliwych. W swych wspomnieniach napisała: „Zostałam pracownikiem IHKM w dniu 15 grudnia 1969 r., jak bardzo byłam wdzięczna Opatrzności trudno opisać”¹³. Była tam zatrudniona (od 1971 r. z tytułem docenta) aż do przejścia na emeryturę w 1978 roku. Jednakże Jej związek z tym Instytutem PAN w Warszawie nie pociągał za sobą konieczności częstych jego odwiedzin. Nadal więc zamieszkiwała w Łodzi, gdzie posiadała swój „warsztat naukowy” historyka papieru, stanowiący połączenie Jej własnej kolekcji książek o tej tematyce z albumami oraz publikacjami, stanowiącymi własność Biblioteki Instytutu Celulozowo-Papierniczego w Łodzi.

Pośród wielu dokonań Jadwigi Siniarskiej-Czaplickiej w dziedzinie historii papiernictwa jedno należy uwypuklić, a mianowicie inicjatywę zorganizowania Komisji Historycznej Stowarzyszenia Inżynierów i Techników Przemysłu Papierniczego – SITPP; od 1992 r. działające jako Stowarzyszenie Papierników Polskich – SPP. Pod Jej kierownictwem komisja ta rozpoczęła w 1983 roku prace ukierunkowane na przygotowanie obchodów pięćsetlecia papiernictwa w Polsce w 1991 r., a także opracowanie publikacji, mających upamiętnić tę historyczną rocznicę. Ważnym rezultatem tych wysiłków pozostaje książka pt. *Rękodzieło papiernicze*, opublikowana we współpracy z Józefem Dąbrowskim w 1991 roku,

która zyskała pozytywne opinie w kraju i zagranicą¹⁴. Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich wyróżniło jej autorów nagrodą naukową za rok 1991¹⁵.

Współpraca Jadwigi Siniarskiej-Czaplickiej z zachodnimi historykami papieru została zainicjowana przez dr Johna S.G. Simmonsa z All Souls College w Oksfordzie, o czym tak napisała w swych wspomnieniach: „Prawie natychmiast zaczęłam zbierać owoce mojej habilitacji. Na wiosnę 1967 r. przyjechał do Polski Prof. Simmons z Oksfordu, dowiedział się o moich pracach i zaprosił na Kongres Międzynarodowego Stowarzyszenia Historyków Papieru, w skrócie IPH, który miał się odbyć na jesieni tego roku w Oksfordzie”¹⁶.

Później Jadwiga Siniarska-Czaplicka owocnie współpracowała z dr Simmonsem, wówczas redaktorem naczelnym wydawnictwa The Paper Publications Society (które w 1950 r. założył Émile Joseph Labarre), a także z Bé van Ginneken – van de Kastele z tegoż wydawnictwa, później Jej serdeczną przyjaciółką. Po wielu latach, w swej przedmowie do pomnikowego dzieła *Likhachev's Watermarks*, które wieńczy wydaną przez The Paper Publications Society serię *Monumenta Chartae Papyraceae Historiam Illustrantia*, opublikowanego w roku 1994 przez dr Simmonsa, wspólnie z Bé van Ginneken – van de Kastele, jako redaktorem pomocniczym, dr Simmons napisał: „Our indebtedness to colleagues in Eastern Europe is immense. In Poland, the late Professor Jadwiga Siniarska-Czaplicka was an indefatigable guide to the complex field of Polish watermarks and their literature and it is a matter of sincere regret that she was not spared to see some of the fruits of her inexhaustible cooperation in print.” [Nasz dług wdzięczności wobec koleżanek i kolegów z Europy Wschodniej jest ogromny. W Polsce, nieżyjąca już Profesor Jadwiga Siniarska-Czaplicka była wytrwałym przewodnikiem w skomplikowanej dziedzinie filigranów polskich oraz poświęconej im literaturze, a wypada szczerze żałować, iż nie było Jej dane ujrzeć w druku niektóre z rezultatów Jej niestrudzonej współpracy.]¹⁷.

Kongres IPH w Oksfordzie w 1967 r. zapoczątkował również Jej współpracę z innymi historykami papieru, należącymi do tego stowarzyszenia. Jadwiga Siniarska-Czaplicka wygłaszała referaty na kolejnych Kongresach, a w 1978 r. wybrano Ją do Rady IPH. Jej ujmująca i dynamiczna osobowość sprawiła, że w gronie historyków papieru zyskała licznych przyjaciół, z których wymieńmy chociaż kilku: Garret i Suzanne Ackerson, dr Marianne Bockelkamp, dr Elly Cockx-Indestege, prof. Guido Dessauer z małżonką Gabriellą, Willy Godenne, dr Hans Kälin z małżonką Chantal, Sokrat A. Klepikow, Edo i Jet Loeber, Nicola Milano fu Filippo, Hugh Moor, Lia Nadler, prof. Hassan Ragab, dr Wolfgang Schlieder, dr Leonhard Schlosser, Henk i Marja Voorn, Hans Zimmerli. Prezes IPH w owym czasie, Henk Voorn, uważał Jadwigę Siniarską-Czaplicką za „wiodącą Damę” w dziedzinie badań nad historią papiernictwa. W 1984 r. Międzynarodowe Stowarzyszenie Historyków Papieru nadało Jadwidze Siniarskiej-Czaplickiej Honorowe Członkostwo IPH, w uznaniu Jej wybitnie ważnego wkładu w badania historii papieru i filigranów.

Ryc. 4. „Tadzio” w 1913 r., to jest w dwa lata po powrocie z Wenecji do Polski;
z bibliofilskiego druku (1978 r.) Jadwigi Siniarskiej-Czaplickiej.

JOH. AMOS COMENII,
ORBIS SENSU-
ALUM PICTUS.

Hoc est,
omnium fundamentalium in mun-
derum, & in vitâ actionum,
Pictura & Nomenclatura.

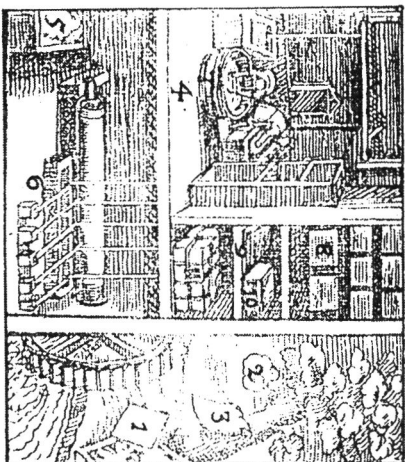
Larino-Gallico-Germanico-Polonicè.

Alle sichtbar Welt/
Das ist!

Aller vornehmsten Verles-
ge- und Lehrs-Verrichtungen/
Vorstellung und Benennung.
Satein-Strang- und
Zweifch und
Polnisch.

BRÆGÆ Stiefornum.
Typis TSCHORNIANIS,
Venent Vratislavie in Domo Kolnitzeriana
apud CASPARUM MÜLLERUM,
Bibliopolam.
Anno Salvatoris M DC LXXVII.

JOH. AMOS COMENII,
ORBIS SENSU-
ALUM PICTUS.

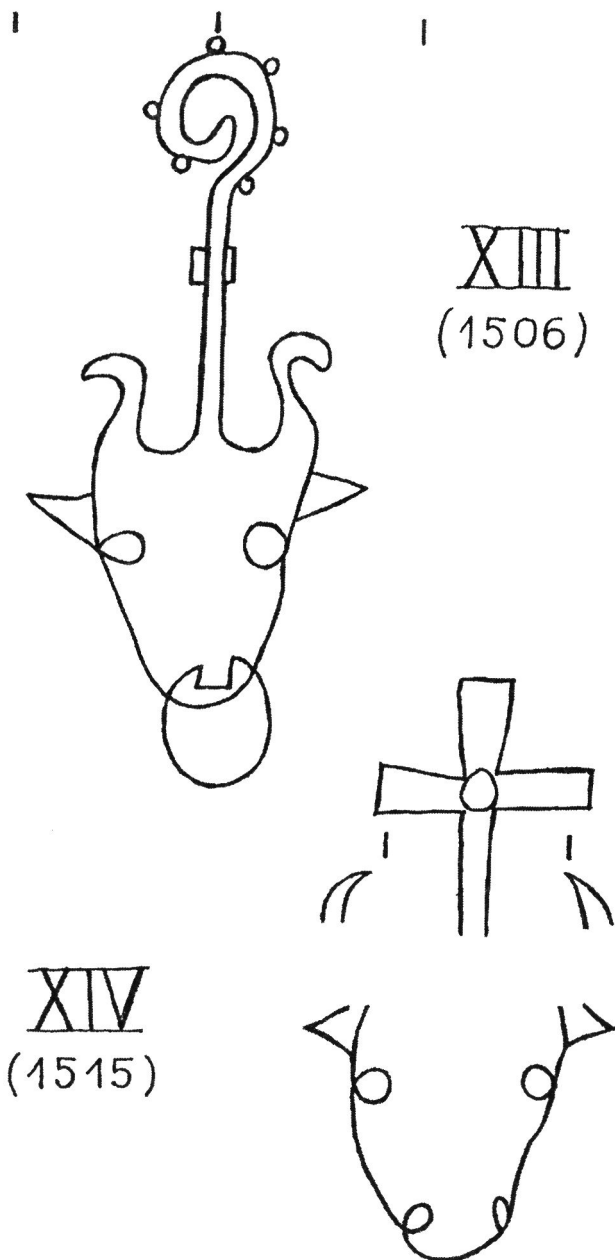
Papier

Jadwiga Siniarska-Czaplicka kochała piękne książki i druki bibliofilskie, a swój emocjonalny związek z bibliofilstwem wprowadzała w świat historyków papieru. Każdy Jej wyjazd na kolejny Kongres musiał być poświadczony bibliofilskim upominkiem. Były one zawsze starannie i gustownie dobrane, zarówno oryginalne grafiki jak i ekslibrisy, umieszczane w specjalnych okładkach, na pięknym papierze, z nadrukowaną stosowną inskrypcją. Były też drobne druki, takie jak reprint hasła „Papier” ze śląskiego wydania *Orbis Sensualium Pictus* Jana Amosa Komenský’ego (Brzeg 1667), lub opowieść o Władysławie Moesie, polskim papierniku, który jako chłopiec „Tadzio” został uwieczniony przez Tomasza Manna w jego *Tod in Venedig (Śmierć w Wenecji)*. Wszystkie te „lakocie”, które zachowały się w zbiorach Jej przyjaciół oraz członków IPH, były przygotowywane z aktywnym współudziałem bibliofilów łódzkich, co silnie akcentuje i z wdzięcznością potwierdza Jadwiga Siniarska-Czaplicka w swoich wspomnieniach.

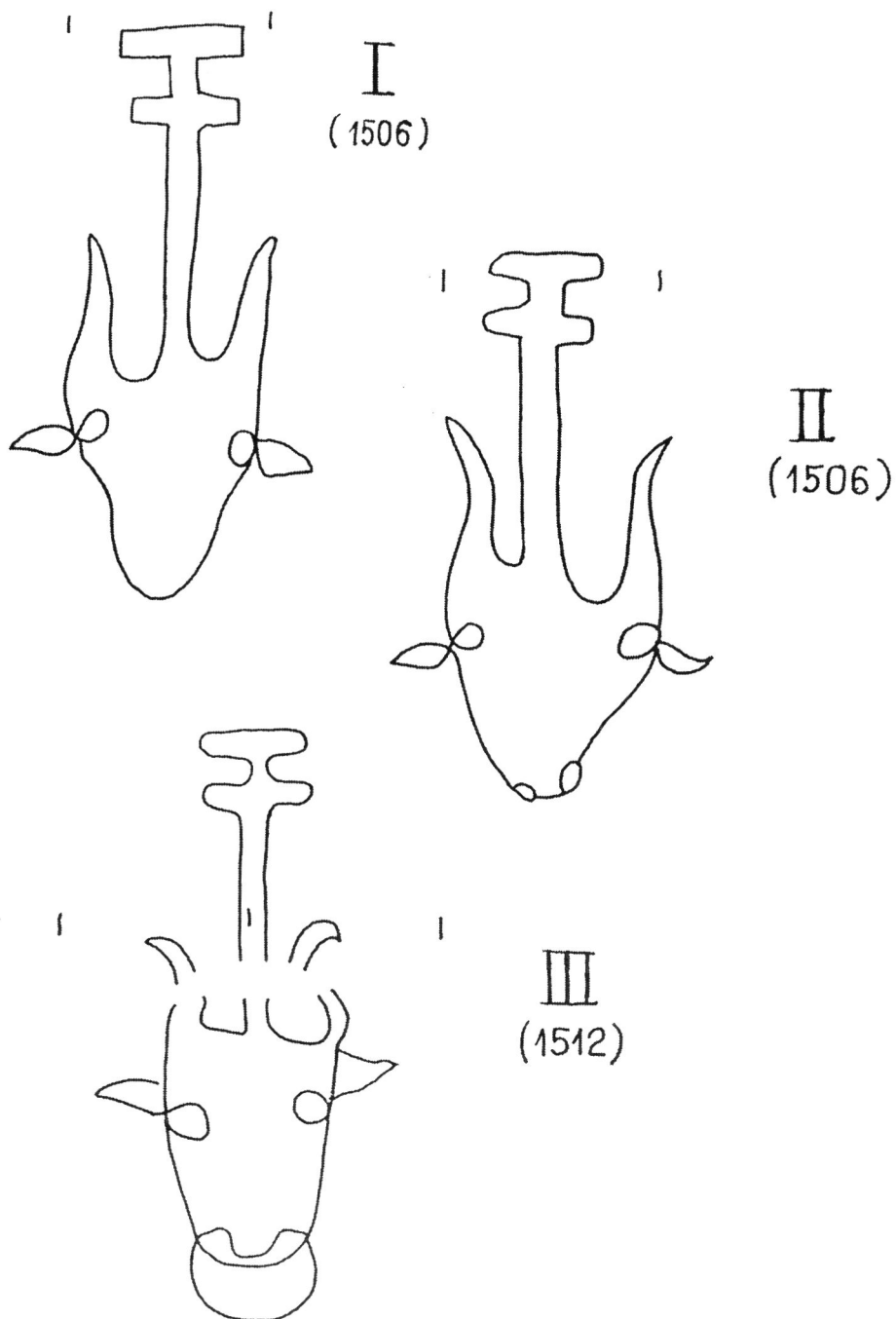
Te bliskie związki bibliofilstwa z papiernictwem były również ważne dla naukowej działalności Jadwigi Siniarskiej-Czaplickiej. Środowisko bibliofilów, wnikliwie zainteresowane wszystkim mającym związek z rzadką książką, posiadało już sporą wiedzę z dziedziny papiernictwa i szybko przyswajało to, co wносиła Jadwiga Siniarska-Czaplicka. Z drugiej strony środowisko to było pożądanym źródłem świeżych pomysłów dla Jej rozwijających się badań, a także inspiracji do podejmowania nowych zagadnień, często w oparciu o egzemplarze z ich bibliofilskich kolekcji.

Te związki były bodźcem do badań filigranów papierów, stosowanych w oficynach drukarskich na terytorium Rzeczypospolitej. Jej zainteresowanie papierem wczesnych druków ujawniło się już w pierwszym dużym albumie filigranów (1223 reprodukcji przerysów), który opublikowała w 1969 r.¹⁸. Ale znacznie bardziej przekonująco dało o sobie znać w kolejnym dużym albumie filigranów (1333 reprodukcji przerysów), opublikowanym w 1983 r., w którym zaledwie osiemnaście pochodziło z rękopisów, a reszta z drukowanych książek¹⁹.

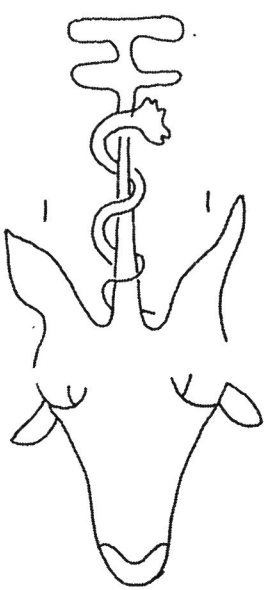
Właśnie wyniki Jej pionierskich badań papieru druków, jako źródła filigranów, są największym wkładem Jadwigi Siniarskiej-Czaplickiej do filigranistyki polskiej. Tylko jako przykłady podajemy poniżej niektóre z tych filigranów najwcześniejszych papierni polskich, które odnalazła Jadwiga Siniarska-Czaplicka. Udowodniła, że papiernia w Prądniku Czerwonym (założona w 1491 r.) produkowała w latach 1506–1512 papier z filigranem przedstawiającym głowę wołu z prętem między rogami, zakończonym podwójnym belkowaniem (filigrany: I, II, III)²⁰. Wykazała, iż ten sam młyn w latach 1509–1516 stosował filigran wyobrażający głowę wołu z prętem między rogami, który to pręt był opleciony węzłem, a zakończony podwójnym belkowaniem (filigrany: IV, V, VI)²¹. Dowiodła ponadto, że również z papierni w Prądniku Czerwonym pochodzą filigrany z wyobrażeniem zdeformowanej kotwicy, zwieńczonej krzyżem lub podwójnym belkowaniem (filigrany: VII, VIII, IX)²².

Tablica 1. Przykłady wczesnych filigranów (1:1) papierni w Prądniku Czerwonym, które odnalazła Jadwiga Siniarska-Czaplicka.

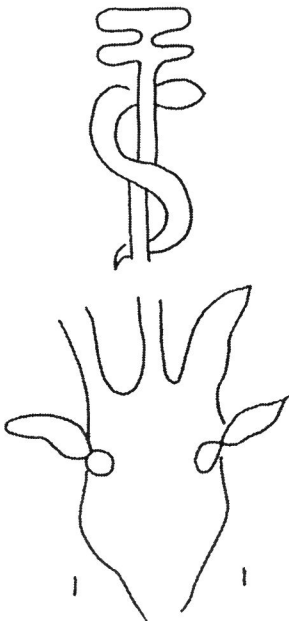
Tablica 1. (ciąg dalszy).

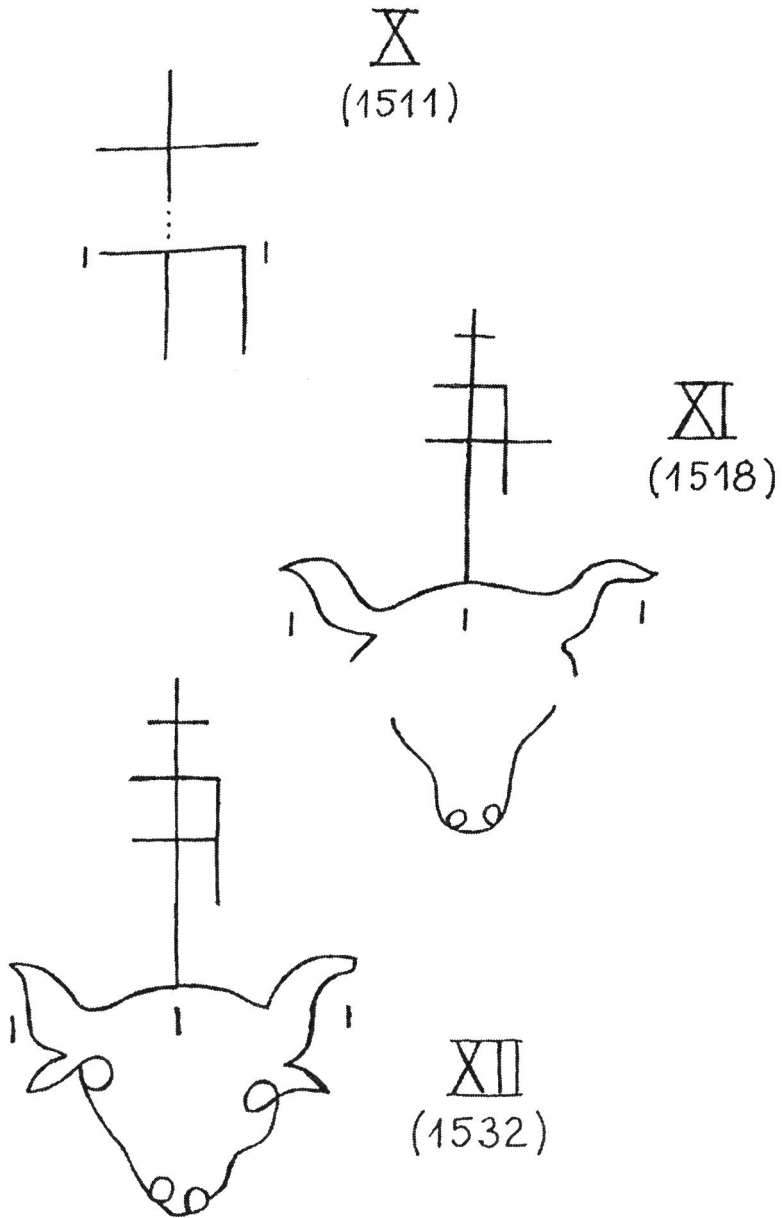
IV
(1509)

V
(1513)

VI
(1516)

Tablica 1. (ciąg dalszy).

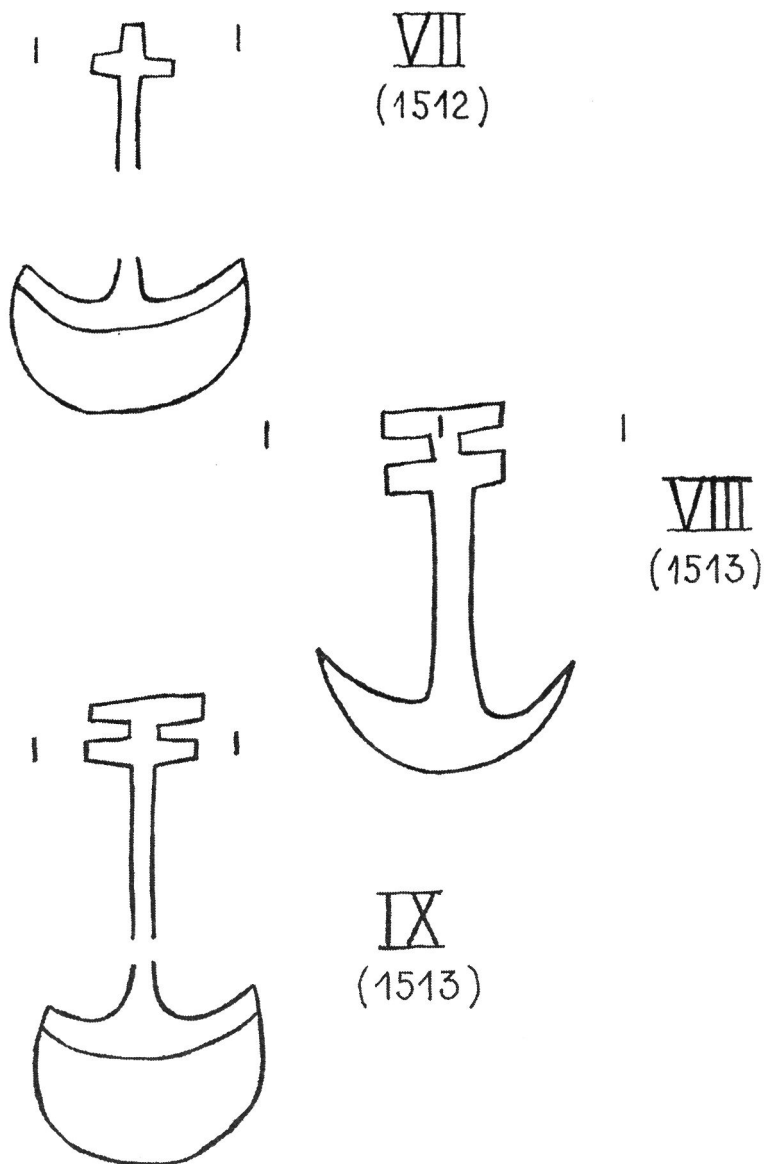
Wnikliwe badania papieru wczesnych druków krakowskich, prowadzone przez Jadwigę Siniarską-Czaplicką, potwierdziły opinie doc. W. Budki o filigranach stosowanych w początkowym okresie działalności młynów papierniczych w Prądniku Czerwonym i w Mogile. Wykazała Ona, że w latach 1511–1532 w młynie w Prądniku Czerwonym znakowano papier filigranem przedstawiającym sygnet drukarski Jana Hallera. Początkowo stanowił on samodzielny element filigranu (filigran X)²³, a później zwieńczenie głowy wołu (filigrany: XI, XII)²⁴. Stwierdziła również, iż papiernia w Mogile, powstała prawdopodobnie już z początkiem XVI wieku, stosowała w latach 1506–1513 filigran wyobrażający głowę wołu ozdobioną pastorałem (filigran XIII)²⁵, a w latach 1515–1522 filigran z krótkim krzyżem łacińskim nad głową wołu (filigran XIV)²⁶.

Ważnym produktem ubocznym tych Jej poszukiwań pozostaje porównawcza ocena jakości papieru stosowanego w oficynach drukarskich na terytorium Rzeczypospolitej w okresie od początku wieku XVI do końca XVIII wieku²⁷.

Jednakże – najpierw i przede wszystkim – Jej prawdziwie Herkulesowa praca stworzyła solidne podstawy do badań związków między papierniami a drukarniami w dawnej Polsce, jak również geograficznego aspektu tych relacji²⁸. Bez wątplenia to właśnie miłość do wczesnych i rzadkich książek dała Jej siłę do zbadań siedemnastu tysięcy [!] starych druków.

Również z inspiracji bibliofilskich oraz księgoznawczych, tych tak bardzo zbliżonych dyscyplin o jednorodnym przedmiocie badań, powstały inne cenne opracowania Jadwigi Siniarskiej-Czaplickiej, akcentujące znaczenie wiedzy o dawnym papierze dla obu dyscyplin. Należy tu wymienić dwie publikacje ukazujące rolę takich prac w badaniach księgoznawczych, z których druga znalazła się w rocznicowej publikacji wydanej w 1975 r. dla upamiętnienia pięćsetlecia drukarstwa polskiego²⁹, a także jej artykuł został wydrukowany w 1983 roku w niemieckim czasopiśmie „Marginalien”, w zeszycie poświęconym polskiemu bibliofilstwu³⁰. Również *Dzieje papiernictwa polskiego w edycjach bibliofilskich*, opublikowane w 1983 r. w „Listach Bibliofilskich”, organie naukowym Łódzkiego Towarzystwa Przyjaciół Książki³¹ – potwierdzają jednoznacznie silne związki Jadwigi Siniarskiej-Czaplickiej z bibliofilstwem.

Zwienięciem obchodzonego uroczyscie, w gronie przyjaciół, jubileuszu 70-lecia urodzin była zorganizowana w 1985 r. w Bibliotece Uniwersyteckiej w Łodzi przez Jadwigę Siniarską-Czaplicką (z aktywną pomocą Łódzkiego Towarzystwa Przyjaciół Książki) wystawa zatytułowana „Warsztat naukowy historyka papiernictwa”. W wydanym z tej okazji 31 Komunikacie ŁTPK, będącym jednocześnie rodzajem przewodnika po tej wystawie, Jadwiga Siniarska-Czaplicka wspomniała także historyków papieru z IPH, pisząc: „Nie jest zatem sprawą przypadku, że wśród historyków papiernictwa zrzeszonych w IPH spotyka się bibliotekarzy, księgoznawców, bibliofilów, archiwistów, muzealników, drukarzy, no i naturalnie producentów papieru. Badacz dziejów papiernictwa zbiera piękne druki, stary

Tablica 2. Przykłady wczesnych filigranów (1:1) papierni w Mogile, które odnalazła Jadwiga Siniarska-Czaplicka.

papier, grafikę; jest nie tylko historykiem, jest również *sui generis* kolekcjonerem”³².

W naukowym *curriculum vitae* Jadwigi Siniarskiej-Czaplickiej łączenie przez Nią zbliżonych dyscyplin, to jest księgoznawstwa oraz bibliofilstwa z historią papieru i filigranologią – stanowią główny trzon Jej znaczących osiągnięć naukowych. Zapewniają one inspirację dla badaczy tych dziedzin, wśród których pamięć o Niej będzie trwać.

SONET DO PAPIERU

To czyste dziecko białego lnu,
Które w łonie burzliwej wody dla użytku człowieka
Uformowała ręka mistrza,
Tysiąc pożytków przysparza ludzkości.

Niemy głos ujawnia cudze słowa,
Zastyszane w pobliżu lub daleko stąd:
Pojmując języki, jak osobliwe by nie były,
Matką jest wszelkich studiów i szkół.

Co zdarza się na ziemi, to wszystko przytacza.
Jest delikatny, tak, ale więcej niż marmur on wart
W przydawaniu długiego życia naszym powiedzeniom.

Z zapomnieniem walcząc laur zyskuje, naciera
Na śmierć, i zwycięża, i triumfuje śmiało,
Nieśmiertelnym czyniąc człowieka bez jego zasługi.

Francesco Stelluti (1577–1652)
(wolny przekład Józef Dąbrowski)

Przypisy

* Artykuł przedstawia polską wersję (poszerzoną) referatu wygłoszonego w języku angielskim w Lipsku, podczas XXIII-go Kongresu IPH; 30.08–05.09.1996.

¹ J. Siniarska-Czaplicka: *Jak zostałam historykiem papiernictwa*. [Wspomnienia wraz z autobiografią]. Maszynop., czerwiec 1986 k. 49 +5+18 il. Rkps. Bibliot. Uniw. Łódź.

² Ważniejsze nekrologi oraz wspomnienia o J. Siniarskiej-Czaplickiej; J. Andrzejewski: *Warsztat naukowy historyka papiernictwa. Na marginesie wystawy doc. dr hab. Jadwigi Siniarskiej-Czaplickiej*. „Sprawozdanie Biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi” 1985/1986 R. 41/42 [druk. 1987] s. 39–42; J. Dąbrowski: *Doc. dr hab. Jadwiga Siniarska-Czaplicka*. „Przegląd Papierniczy” 1987 R. 43 nr 4 s. 157; B. van Ginneken – van de Kastele: *Doc. Dr hab. Jadwiga Siniarska-Czaplicka*. „IPH – Information” 1987 Vol. 21 s. 182–183; t a ż , *List of publications of Jadwiga Siniarska-Czaplicka*. Tamże s. 184–189; I. Nagórska: *Jadwiga Wanda Siniarska-Czaplicka (1913–1986)*. „Bibliotekarz” 1987 R. 54 nr 4/5 s. 54–56; H. Tadeusiewicz: *Jadwiga Siniarska-Czaplicka (1913–1986)*. „Przegląd Biblioteczny” 1987 R. 55 nr 2 s. 224–228; t a ż : *Jadwiga Siniarska-Czaplicka (1913–1986)*. „Roczniki Biblioteczne” 1987 R. 31 z. 1 s. 413–423; B. van Ginneken – van de Kastele: *Supplementary list of publications of Jadwiga Siniarska-Czaplicka*. „IPH – Information” 1989 Vol. 22 s. 111–113; B. Szymańska: *Wspomnienia o Jadwidze Siniarskiej-Czaplickiej*. „Bibliotekarz” 1992 R. 59 nr 4 s. 12–13; S. Libiszowski: *Siniarska-Czaplicka Jadwiga (1913–1986)*. W: Tegoż: *Biografie zmarłych kolegów w latach w 1984/1985–1991 zasłużonych dla przemysłu papierniczego*. [cz. 2]. Łódź 1992 s. 45–46; J. Dunin: *Papierowa hrabina*. „Verte” dod. „Gazety Łódzkiej” 1994 nr 12 s. 4–5.

³ Najstarsza znana pieczęć z herbem Łabędź pochodzi z 1412 r., a w źródłach pisanych herb ten pojawia się po raz pierwszy w 1406 r. Jego opis heraldyczny wg Józefa Szymańskiego: „W polu czerwonym łabędź srebrny kroczący z dziobem czarnym i takimiż nogami. Hełm z labrami z pokryciem czerwonym, a podbiciem zapewne srebrnym. Klejnot: łabędź jak w polu tarczy”. Por.: J. Szymańska: *Herbarz średniowiecznego rycerstwa polskiego*. Warszawa 1993 s. 182–184.

⁴ J. Siniarska-Czaplicka, *Jak zostałam...* dz. cyt. k. 3.

⁵ Tamże k. 3.

⁶ Tamże.

⁷ Tamże k. 3–4.

⁸ „Przegląd Papierniczy” 1958 R. 14 nr 6 i 7 s. 186–190 i 208–212, il. mapa.

⁹ J. Siniarska-Czaplicka: *Znaki wodne papierni Mazowsza 1750–1850*. Łódź: KMK i ICP, 1960 [6], 89, [8] s. 115 tabl., mapa 1; 31 × 22 cm. [zawiera 309 repr. znaków wodnych].

¹⁰ J. Siniarska-Czaplicka, *Jak zostałam...* dz. cyt. k. 15.

¹¹ Wyniki ich wspólnych badań zostały opublikowane w pracy W. Budka, J. Siniarska-Czaplicka: *Papiernia arcybiskupów gnieźnieńskich w Kęszycach pod*

Łowiczem. „Archeion” 1965 R. 42 s. 229–248. Współpracę tę potwierdza również zachowana korespondencja.

¹² W: *Studia z dziejów Rzemiosła i Przemysłu*. 1966 T. 6 s. 123–232, il., tab., mapa i nadb.

¹³ J. Siniarska - Czaplicka, *Jak zostałam...* dz. cyt. k. 34.

¹⁴ J. Dąbrowski, J. Siniarska - Czaplicka: *Rękodzieło papiernicze*, Warszawa: Sigma NOT Sp. z o.o., 1991. 450 s., 45 il.; 23 × 16 cm. [zawiera 120 repr. filigranów].

Rec.: J. Andrzejewski, „Ten Ton” 1992 nr 1 s. 40; (jagon), „Gazeta Wyborcza” („Gazeta o Książkach”) 1992 nr 84: 8 IV s. 3; J. Dunin: *Papier jest cierpliwy? 500 lat papiernictwa w Polsce. O czytaniu*. 8. „Nowe Książki” 1992 nr 5 s. 64–65; G. Vámos, „Papiripar” (Budapest) 1992 Vol. 36 s. 107–111; G. Gavelin, „Svensk Papperstidning” (Stockholm) 1992 Vol. 95 nr 8 s. 16; J. Andrzejewski, „Bibliotekarz” 1992 R. 59 nr 7/8 s. 42–43; E. Szwarcsztajn, „Przegląd Papierniczy” 1992 R. 48 nr 10 s. 350–351; R.L. Hills, „International Paper History” (Basel) 1993 Vol. 3 s. 12; K. Maleczyńska, „Roczniki Biblioteczne” 1993 R. 37 z. 1/2 s. 222–224; J.S.G. Simmons, „The Book Collector” (London) 1994 Vol. 43 nr 1 s. 146–147.

¹⁵ Komisja Nagrody Naukowej SBP im. Adama Łysakowskiego dopiero w 1993 roku oceniała publikacje wydane w latach 1991–1992. Por.: S. Kubów, *Nagroda Naukowa*. „Bibliotekarz” 1993 nr 12 s. 31.

¹⁶ J. Siniarska - Czaplicka, *Jak zostałam*, dz. cyt. k. 24.

¹⁷ *Likhachev's Watermarks. An English-Language Version*. Ed. by J. S. G. Simmons and B. van Ginneken - van de Kastele. Vol. 1. Text. Amsterdam 1994 s. XIX.

¹⁸ J. Siniarska - Czaplicka: *Filigrany papierni położonych na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej od początku XVI do połowy XVIII wieku*. Wrocław: Ossolineum 1969. XV, 41 s., tab., il., mapa, bibliogr.; 33,5 × 22,5 cm (zawiera 1225 repr. filigranów) Książka w Dawnej Kulturze Polskiej 15.

¹⁹ J. Siniarska - Czaplicka: *Katalog filigranów czerpalni Rzeczypospolitej zebrany z papierów druków tłoczonych w latach 1500–1800*. Łódź: SliTPP 1983, XXII, 64, CXXXIV s., il.; 32 × 24 cm (zawiera repr. 1333 filigranów).

²⁰ Tamże, są to filigrany nr 1064, 1068 i 1071.

²¹ Tamże, są to filigrany nr 1072, 1076 i 1080.

²² Tamże, są to filigrany nr 1323, 1328 i 1330.

²³ Tamże, jest to filigran nr 1178.

²⁴ Tamże, są to filigrany nr 1091 i 1104 oraz *Papiernie polskie XVI w.* Prace Franciszka Piekosińskiego, Jana Ptaśnika i Kazimierza Piekarskiego powtórnie wyd. i uzupeł. Włodzimierz Budka. Wrocław 1971, przypis nr 48 i 66 por.: także s. 66–67.

²⁵ J. Siniarska - Czaplicka: *Katalog*, dz. cyt., jest to filigran nr 1083 oraz *Papiernie*, dz. cyt., przypis 97 i filigrany nr 38 i 48.

²⁶ J. Siniarska-Czaplicka, *Katalog*, dz. cyt., jest to filigran nr 1055 oraz *Papiernie*, dz. cyt., filigrany nr 43, 44 i 47.

²⁷ J. Siniarska-Czaplicka: *Die Qualität des Papiers in polnischen Drucken zwischen 1500 und 1800*. „IPH-Yearbook of Paper History” 1984/1986 Vol. 5 s. 125–128; t a ż: *Próba określenia gatunków papieru druków tłoczonych na ziemiach Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1981/1982 T. 17/18 [Druk. 1986] s. 159–171.

²⁸ Wyniki tych badań zostały opublikowane przez Nią w następujących publikacjach: J. Siniarska-Czaplicka: *Papier druków oficyn krakowskich, gdańskich i królewieckich 1500–1550*. „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1974 R. 22 nr 1 s. 51–74, il. tab.; t a ż: *Papier druków oficyn gdańskich i toruńskich XVI i XVII w.* „Roczniki Biblioteczne” 1974 R. 18 z. 1/2 s. 275–299, il. tab.; t a ż: *Papier druków tłoczonych w oficynach wielkopolskich od drugiej połowy XVI w. do końca XVII w.* „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1975 R. 23 nr 1 s. 3–22, il. tab. mapa; t a ż: *Papier druków tłoczonych w latach 1570–1700 w oficynach położonych na południowo-wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej*. „Rocznik Zakładu Narodowego im. Ossolińskich” 1976 T. 11 s. 5–26, il. tab.; t a ż: *Papier druków tłoczonych na ziemiach województw krakowskiego i sandomierskiego w latach 1550–1700*. „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1976 R. 24 nr 2 s. 249–274, il. tab. mapa; t a ż: *Papier druków tłoczonych na Mazowszu i Podlasiu w XVI–XVIII w.* Tamże 1977 R. 25 nr 2 s. 217–224, il. tab.; t a ż: *Papier druków tłoczonych na południowych i południowo-wschodnich ziemiach Korony w XVIII w.* Tamże 1978 R. 26 nr 2 s. 155–178, il., tab., mapa; t a ż: *Papier druków tłoczonych w XVIII w. na ziemiach Pomorza i Wielkopolski*. „Roczniki Biblioteczne” 1983 R. 27 z. 1/2 s. 209–227, il. tab.

²⁹ J. Siniarska-Czaplicka: *Papier narzędziem badań księgoznawczych*. „Studia o Książce” 1970 T. 1 s. 77–93, il. tab. oraz t a ż: *Papier drukowy źródłem badań księgoznawczych*. W: *Dawna książka i kultura*. Wrocław 1975 s. 132–143, il. tab.

³⁰ J. Siniarska-Czaplicka: *Papier und Papiermühlen in Polen*. „Marginalien” 1983 H. 3 (91) s. 68–74.

³¹ J. Siniarska-Czaplicka: *Dzieje papiernictwa polskiego w edycjach bibliofilskich*. „Listy Bibliofilskie” 1983 [T. 3] s. 189–191.

³² J. Siniarska-Czaplicka: *Warsztat naukowy historyka papiernictwa*. Komunikat ŁTPK nr 31. Łódź 1985 [4] s.

Józef Dąbrowski, Jerzy Andrzejewski

BETWEEN PAPERMAKING AND BIBLIOPHILY:
JADWIGA SINIARSKA-CZAPLICKA – IN MEMORIAM

Jadwiga Siniarska-Czaplicka (1913–1986), the doyenne of Polish paper-history and watermark studies, was closely connected with Łódź and its scientific institutions and

associations devoted to papermaking, librarianship, and bibliophily. Her full scholarly life covered all three main spheres of activity. It is well documented in her autobiography.

Paying homage to Jadwiga Siniarska-Czaplicka, we would like to remember that part of her achievement which is a permanent contribution to watermark studies, and also that which remains as an inspiration for Polish bibliophily.

This article is an enlarged Polish version of the paper presented in English in *Deutsche Bücherei*, Leipzig, during the XXIIIrd IPH Congress; 30.08.–05.09.1996.